

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

7-son (5-jild)
2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 7 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Норов Шухрат Сувонович</i> МОЛОДЁЖНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ИНТЕГРАЦИИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЗАРАФШАНСКОГО ОАЗИСА	9-14
<i>Nazirxo'jayev Muhammadalixo'ja Qosimxo'jayevich</i> 1945-1950-YILLARDA ANDIJON VA FARG'ONA VILOYATLARIDA HARBIY ASIRLARINING QURILISH VA XALQ XO'JALIGI ISHLARIGA JALB ETILISHI TARIXIDAN	15-22
<i>Xujaniyazov Uktam Eshbaevich</i> QORAQALPOG'ISTON DAVRIY MATBUOTINING MUSTAQILLIK YILLARIDAGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI (1991-2018).....	23-27
<i>Toirjonova Ruxsora Shaxobiddinovna</i> SOVET DAVRIDA VAQF MULKLARI TAQDIRI VA DINIY MUASSASALARGA BO'LGAN MUNOSABAT	28-31
<i>Aytmuratova Janilsin, Quvvatova Charos</i> THE ROLE OF THE JADIDS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL PUBLIC EDUCATION, LITERATURE, AND ART	32-36
<i>Rahimova Zeboxon O'ktam qizi</i> XORAZM HUDUDIDAGI TARIXIY QAL'ALAR REKONSTRUKSIYASIDA 3D MODELLASHTIRISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	37-42
<i>Aytmuratov Jalgas, Doshniyazov Raxat</i> QORAQALPOG'ISTON SAN'ATINING TARAQQIYOTIDA TASVIRIY SAN'ATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH MANBALARI	43-49

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA SANOATNI RIVOJLANISHI VA AGLOMERATSIYALARNI SHAKLLANISH JARAYONLARI	50-57
<i>Amonov Mehridin Oromiddinovich</i> TADBIRKORLIK FAOLIYATINI BOSHQARISHDAGI RAHBARLIK USLUBLARI	58-63
<i>Shukurov Ikrom Abdurashitovich</i> TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHIDA TURISTIK FIRMA VA TASHKILOTLAR TOMONIDAN SOTILGAN SAYYOHLIK YO'LLANMALARINING TA'SIRINI TAHLIL ETISH	64-69

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Karimbayeva Salomatxon, Mirzaxmedov Abdurashid</i> IJTIMOIY TOLERANTLIKKKA TA'RIF	70-74
<i>Qayumova Aziza Toshmuradovna</i> IBN XALDUN IQLIMLAR NAZARIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI.....	75-78
<i>Bekpo'latov Ulug'bek Rahmatulla o'g'li</i> SIMMETRIYA VA ASIMMETRIYA BIRLIGI KONTEKSTIDA "O'ZBEKISTON – 2030" STRATEGIYASIDAGI G'OYALARNING IJTIMOIIY FALSAFIY TAHLILI	79-85

<i>Kubatov Shahobjon</i> 2016-2024-YILLARDA O'ZBEK JAMIYATI TAFAKKURIDA DAVLATNING IJTIMOIIY FUNKSIYALARI TAHLILI	86-96
<i>Abduraxmonov Is'haq, Jurayeva Rayxona</i> YOSHLARDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK MUAMMOLARI	97-100
<i>Raximova Yulduz Dilmurod qizi</i> ISLOM FALSAFASIDA INSON TALQINI	101-104
<i>Achilov Firdavs Nasritdin o'g'li</i> YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIIY QIYOFASINI YUKSALTIRISHDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIY TA'LIMOTINING AHAMIYATI	105-108
<i>Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich</i> DEMOGRAFIK JARAYONLAR, MIGRATSIYA VA URBANIZATSIYANING MADANIYATLARARO DIALOGGA TA'SIRI.....	109-113
<i>Хамдамов Бехзод Хабибович</i> ФИЛОСОФИЯ ЛИЧНОСТИ И СУДЬБЫ В «БОБУРНАМЕ»	114-118

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Mamadaliyeva Naibaxon, Mamadaliyeva Odinaxon</i> DAVLAT TILIDA SIFAT VA SERTIFIKATLASH ATAMALARI IZOHLI LUG'ATINI YARATISH ZARURATI	119-125
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дилбар</i> ИЗУЧЕНИЕ КОНВЕРГЕНЦИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА	126-134
<i>Eshboyev Qahramon Bakir o'g'li</i> LEKSIKOGRAFIYADA DARAJALANISH QONUNIYATINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI	135-144
<i>Qodirova Barno Ibragimovna</i> O'ZBEK FILOLOGIK TERMINOLOGIYASIDA -IZM QO'SHIMCHASINING ETIMOLOGIK VA MORFOLOGIK TAHLILI	145-149
<i>Tursinbaev Ilham Po'latbay o'g'li</i> BOLALAR ADABIYOTIDA POEMANING JANRIY XUSUSIYATLARI	150-154
<i>Abdurahmonova Farangiz, Xudoymurodova Xurriyat</i> "SAG'RI TERI TILSIMI" FALSAFIY ROMANIDA BOSH QAHRAMON TAQDIRINING BADIIY TALQINI	155-158

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Yunusov Xaydarali Muratovich</i> YEVROPA ITTIFOQI HUQUQINING ASOSIY PRINSIPLARI	159-168
<i>Zokirov Sherzod</i> O'ZBEK XONLIKLARIDA INSON HUQUQLARINING TA'MINLANISHI: FUQAROLAR MUHOJIRATLARI BILAN ISHLASH VA U BO'YICHA NAZORATNI AMALGA OSHIRISH MISOLIDA	169-176
<i>Жураев Шерзод Юлдашевич</i> ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА ЗАЩИТЫ ДОВЕРИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА	177-185

<i>Maxamatov Maxmud Maxamataminovich</i> INSON HUQUQLARIDAN CHEKINISHNI XALQARO STANDARTLARDA TARTIBGA SOLINISHI	186-192
<i>Мадаминова Дилафруз, Авазбекова Диёрахон</i> СОПРИКОСНОВЕНИЕ ИСЛАМСКИХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМ В ВОПРОСАХ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВ И ОПЕКИ НАД РЕБЁНКОМ	193-202
<i>Qudratillayev Jaxongir Zokirjon o'g'li</i> INTERNETDAN FOYDALANISH HUQUQINING TARKIBIY QISMI	203-209
<i>Мукумов Бобур Мелибой угли</i> ОЦЕНКА РЕГУЛИРУЮЩЕГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ЭКСПЕРТИЗА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	210-214
<i>Mamatmurodov Farrux Farxod o'g'li</i> FUNDAMENTAL DIFFERENCES AND ANALYSIS OF THE ORGANIZING PRINCIPLES OF ISLAMIC FINANCE AND TRADITIONAL FINANCE. IN THE EXAMPLE OF ISLAMIC BANKS AND TRADITIONAL BANKS	215-222
<i>Yarlakabov Sherali</i> ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KADRLAR BILAN ISHLASH HUQUQIY ASOSLARINING NAZARIY JIHATLARI	223-228
<i>Боймурзаев Жасурбек Бахтиярович</i> ЗНАЧЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В БОРЬБЕ С НАРКОТИКАМИ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	229-234
<i>Xadjiyev Azizbek Kadambayevich</i> “IJTIMOIY ADOLAT” TUSHUNCHASI, MAZMUNI VA TARKIBI VA XALQARO QONUNCHILIK Hujjatlarida tutgan o'rni	235-240
<i>Abulxayrov Rustamxon Ibodullayevich</i> PORTLASHDAN KEYIN KO'ZDAN KECHIRISH DAVOMIDA OLINGAN ASHYOVIY DALILLAR BO'YICHA TAYINLANADIGAN PORTLASH-TEKNIK VA PORTLOVCHI MODDALAR EKSPERTIZALARI HAL ETADIGAN MASALALAR	241-249
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Jumaniyozova Muhaiyo Tojiyevna</i> IJTIMOIY-GUMANITAR YO'NALISH PEDAGOGLARI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	250-256
<i>Menglikulov Xayrulla Aliqulovich</i> OLIY O'QUV YURTIDA JISMONIY TARBIYANING TASHKILIIY SHAKLLARI	257-263
<i>Jurayeva Balxiya Farxod qizi</i> ROBOTOTEXNIKA DARSLARIDA STEAM – TA'LIM YONDASHUVINING AHAMIYATI	264-270
<i>Nasritdinova Madina Nurullayevna</i> ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING BADIIY-IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TAJRIBA-SINOV ISHLARI NATIJALARI TAHLILI VA SAMARADORLIK DARAJASI	271-275
<i>Charshanbiyev Namaz Maxmatmurodovich</i> KASBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI	276-281

Received: 16 June 2025

Accepted: 5 July 2025

Published: 15 July 2025

Article / Original Paper

SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF IBN KHALDUN'S THEORY OF CLIMATES

Qayumova Aziza Toshmuradovna

Associate Professor, Department of Social and Political Sciences

Bukhara State University, PhD in Philosophy

Abstract. This article analyzes Ibn Khaldun's theory of climates from socio-philosophical and geopolitical perspectives. It explores the influence of climate on human nature, societal development, labor capacity, and the formation of social character. The study examines how climatic differences affect people's psychological and emotional states, as well as their spiritual and moral levels. Ibn Khaldun's theories are compared with the views of Montesquieu, emphasizing that the natural environment influences the culture and development of society not directly, but indirectly.

Keywords: climate, equator, people, consciousness, idea, society, development, geographical environment.

IBN XALDUN IQLIMLAR NAZARIYASINING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI

Qayumova Aziza Toshmuradovna

Buxoro davlat universiteti Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası

dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

E-mail: a.t.qayumova@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ibn Xaldunning "iqlimlar nazariyasi" ijtimoiy va geosiyosiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada iqlimning inson tabiati, jamiyat taraqqiyoti, mehnatga layoqatlilik va ijtimoiy xarakter shakllanishiga ta'sirini ochib beriladi. Iqlimlar farqlari asosida insonlarning ruhiy-emotsional holati va ma'naviy-axloqiy darajasi o'rganiladi. Ibn Xaldun nazariyalari Monteskiye qarashlari bilan solishtirilib, tabiiy muhitning jamiyat madaniyati va taraqqiyotiga bevosita emas, balki bilvosita ta'siri asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: iqlim, ekvator, xalq, ong, g'oya, jamiyat, taraqqiyot, geografik muhit.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I7Y2025N11>

Kirish

Ijtimoiy muhitning davlat va jamiyatdagi o'rni, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotga ta'siri buyuk mutafakkir Ibn Xaldunning ijtimoiy qarashlarida muhim omil sifatida talqin etilgan. Rus olimi I.Yu.Krachkovskiy qayd etishicha: geografik muhitning jamiyat hayotiga ta'siri to'g'risida Ibn Xaldungacha aniq fikr-qarashlar ilgari surilmagan, mutafakkir esa bu sohaning yangilik yaratuvchisi hisoblanadi" – deya unga yuqori baho bergani e'tiborga molik.

Metod va metodologiya

Mazkur maqolani tayyorlashda tarixiy-falsafiy, sotsiologik va geosiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Ibn Xaldunning "iqlimlar nazariyasi" konsepsiyasi kontekstida iqlim, inson xarakteri va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Metodologik asos sifatida taqqoslash, mantiqiy tahlil, kategoriyalarni tahlil

qilish va kontekstual yondashuvlar qo'llanildi. Ibn Xaldun qo'lyozmalarida zamonaviy geografik determinizm, sivilizatsion nazariya va Monteskye iqlim nazariyasi bilan solishtirildi. Maqolada shuningdek, tarixiy manbalar va zamonaviy ijtimoiy tadqiqotlar asosida nazariy xulosalar chiqarildi.

Muhokama va natijalar

Ibn Xaldun antik yunon va rim olimlari hamda arab geograflari, yerning sharsimonligi haqidagi nazariy fikrlariga tayangan holda, quruqlik va dunyo okeanini joylashganligi hamda chuqur ilmiy muvozanat negizida taqsimlanganligi, quruqlikdagi jonli va jonsiz hayotning mavjudligi umumiy mantiq qonuniyati asosida izohlagan. Bunda asosan quruqlikda mavjud bo'lgan va bo'laklarga bo'lingan 7 iqlim nazariyasi ilgari surilgan bo'lib, bu qonuniyatga asosan insonlarning hayoti uchun faqatgina quruqlikning to'rtinchi qismi yaroqli hisoblangan. Taxminlarga ko'ra, hayot faqat ekvator dan shimol tomonga 64 S0 — kenglikkacha bo'lib, undan keyin qattiq sovuq va issiq tufayli hayot yo'q, – qat'iy fikrlarga quyidagicha xulosaga kelib uni shunday izohlaydiki, haddan tashqari issiq zona bu –ekvator bo'lib, bu yerda odamlar kam joylashgan, shuningdek, bu hududlar aholisini esa asosan qora tanlilar tashkil etgan [1]. Ibn Xaldun ekvator dan janubda joylashishni quyidagicha izohlaydi, janubiy yarim shar ham xuddi Shimoliy yarim shardek iqlim zonalariga ajralgan, shuning uchun ham u yerda hayot mavjud. Ammo u Janubiy yarim shar maydonini okeanlar egallaganligi sababli aholisi kamchilikni tashkil etadi [2], – deb qayd etgan. Ekvator dan Shimolga tomon kengliklar yetti geografik zonaga – “iqlimlarga” bo'linganini va har bir iqlim zonasi bir-biridan kecha va kunduzining davom etishi, ekvator dan quyosh nurining tushish burchagi bilan farqlanishi hamda har bir iqlim zonasi G'arbdan Sharqqa tomon 10 ta bo'lakka bo'linganligini isbotlab, hayot mantig'iga al-Idrisiy ta'limotini qiyosiy nisbatlagan holda har bir iqlim xususiyatlarini to'liq tavsiflagani xarakterlidir.

Biroq, Ibn Xaldun o'zining asosiy diqqatini iqlim tabiiy sharoitining o'zaro aloqalariga va undagi insonlarning xarakter xususiyatlariga ko'proq e'tibor qaratgan. Uning fikricha, insoniyatning tabiiy va ruhiy qiyofasiga ta'sir etuvchi omillar, bular harorat va iqlim sharoitidir. Bularni geografik sharoitda xarakterlar ekan, o'simlik va hayvonot dunyosi, tuproq tarkibi va qazilma boyliklar ham iqlimga bog'liqligini uqtirgan. Ibn Xaldun “Iqlimlar nazariyasi” hozirgi zamon fanida geografik zonalar nazariyasi sifatida keng tarqalgan bo'lib, bir xil iqlim chegarasi katta va kichik kontinentalligi bilan o'zgarib turadi. Masalan, Yaman, Hijoz, Oman shaharlari ekvator dan unchalik uzoqda joylashmagan bo'lsalar ham, ya'ni birinchi va ikkinchi iqlimda joylashgan, ammo harorat bu yerlarda okean va daryo suvlari yaqinligi uchun bir oz yengildir [3]. Shuningdek, 1 va 2-iqlim mintaqasi quyosh nurining tushish burchagi ta'siridan juda issiq bo'lsa-da, 6 va 7-iqlimlar quyosh nurining kam tushishi bois sovuqdir. 4-iqlim mo'tadil bo'lib, 3 va 5-iqlimlar mo'tadil iqlimga yaqindir. “Odamlarga, – deb qayd etgan Ibn Xaldun, – iqlim 3 tomonlama ta'sir ko'rsatadi: birinchidan, ularning tabiiy xususiyatlarini, ikkinchidan, qabila va xalqlarning xarakter va harakatchanligini, uchinchidan esa, har bir xalqning mehnatga layoqatlilik va intilishini belgilaydi. Avvalo, insonlarning tashqi ko'rinishi, ruhiy holati va urf-odatlariga qarab, ularning etnologik kelib chiqishini faqat iqlim manbasi bilan bog'lash to'g'ri kelmaydi” [4]. Ayni chog'da Ibn Xaldun odamlardagi xarakter xususiyatlariga haroratning ta'siri katta bo'lishini alohida uqtirgan. Masalan, janubda yashovchi aholi bilan shimolda yashovchi aholi xarakter xususiyatlarini farqlab bergan. Tahlil natijalariga ko'ra, ular o'rtasidagi farq bu hududlarda yashovchi aholi rangining oq yoki

qoraligida, bu esa faqat haroratga bog'liq. Bundan tashqari, janubda yashaydigan aholi, shimolda yashaydigan aholidan quvnoqligi, sho'xligi bilan ajralib turadi. Ibn Xaldun bunday holatni Sudanliklarda ko'rish mumkin, deb ishora qilgan. Chunki, bu yerda haroratning balandligi tufayli odamlarda yengiltaklik, o'zini tiya olmaslik, ba'zilarida esa betayinlik holatlarini ham uchratish mumkin. Chunki, ular to'rtinchi iqlimda yashovchilarga qaraganda, xursandchilikka tez berilishadi. O'z davrining taniqli olimi al-Mas'udiy ham sudanliklarda ko'p uchraydigan yengiltaklik, xursandchilikka tez berilishining sababini aniqlashga harakat qilgan. Biroq biror bir xulosaga kelolmagach, Galen hamda Yoqub ibn Ishoq al-Kindining yuqori harorat inson miyasini zaiflashuviga va oxir-oqibatda uning tafakkur tarziga salbiy ta'sir yetkazishi to'g'risidagi taxminiy g'oyalariga tayangan, xolos.

Ibn Xaldun o'z e'tiborini yana bir muhim masalaga qaratgan. Uning fikricha, ba'zi hollardagi bir xil iqlim sharoitida yashovchi insonlar ruhiy holatida ham ayrim bir o'zgarishlarni farqlash mumkin. Buning isboti sifatida Misr hamda Fas shaharlari aholisini keltirgan. Misrda haroratning balandligi tufayli aholisida bemalollik quvnoqlik, fikr-qarashlarning tez o'zgarishi holatlarini ko'rish mumkin. Hattoki ular oziq-ovqatni jamlab iste'mol qilishni ham qat'iy odatlarga aylantirishmagan. Xususan, ular kundalik yegulikni har kuni bozordan olib turishgan. Fas shahrida esa buning aksi bo'lib, mazkur shahar Mag'ribning salqin tog' yon bag'rida joylashgani uchun u yerliklar oziq-ovqatni jamlab, uzoq muddat mobaynida iste'mol qilishgan.

Ibn Xaldun insonning ruhiy hamda tabiiy holatiga ta'sir etuvchi omillar faqatgina iqlim sharoiti emasligini aytib, ular iste'mol qiladigan oziq-ovqatning ham insonga ta'siri borligini isbotlab bergan. Uning fikricha, cho'lda yashovchi xalqlarning iste'mol qiladigan mahsulotlari faqat sut, qattiq mahsulotlari bo'lgan, non va go'shtni ular shahar aholisiga nisbatan kam iste'mol qilishgan, shu bois ham cho'lliklar aholisi o'zining baquvvatligi, chidamliligi, ziyrakligi bilan ajralib turishgan.

“Bilginki, – deb yozgan mutafakkir, – mo'tadil iqlimda tuproq qatlami hamma joyda ham hosildor emas, shuningdek, aholisining hammasi ham boy yashamaydi. Shunday viloyatlar borki, bu yerlarda don va meva mahsulotlari serob, tuprog'i hosildor, aholisi ham ko'p. Ammo ayrim viloyatlar yerlari hosildor emas, bunga misol sifatida Hijoz, Yaman hamda Mag'ribning cho'llarini keltirish mumkin. Bular asosan ko'chmanchi arablar bo'lib, ularning iste'moli sut mahsulotlari ham bo'lgan, ba'zida esa ular Tell shahridan un va boshqa mahsulotlarni olib turishgan. Shunday bo'lsa ham, ularning tashqi ko'rinishi, yuz tuzilishi elliklarnikidan ancha ko'rkam va chiroyli bo'lgan. Ibn Xaldun buning sababi ularning ko'pincha sut mahsulotlarini muntazam iste'mol qilishidan, deb bilgan. Chunki juda ko'p miqdorda va har doim go'shtli mahsulotlarni iste'mol qilish insonning husniga zararlidir hamda ongining zaiflashuviga ham olib keladi”, deb uqtirgan [5].

“Mo'tadil iqlim zonasi, deb yozgan Ibn Xaldun moddiy va ma'naviy tamoyillarga asoslangan ijtimoiy hayotni belgilaydi. Buning isboti sifatida mutafakkir Mag'rib, Suriya, Iroq, Xitoy hamda Andalusiyani misol qilib keltirgan” [6]. Bu yerlarda tabiiy sharoitning mavjudligi tufayli ishlab chiqarishning turli shakllari rivojlangan. Har qanday iqlimning tabiiy sharoiti davlat va jamiyat rivojiga, uning yuksalishiga muayyan iqtisodiy zamin yaratadi, xolos. Bunday yondashuvlar bilan Ibn Xaldunning geografik muhit g'oyasi antik dunyo olimlari qarashlaridan tubdan farq qilgan. Xususan, mutafakkir nomo'tadil iqlimda yashovchi aholiga tabiiy muhit ko'proq ta'sir etishi va bu yerliklar ko'proq tabiat qonunlari asosida yashashini, mo'tadil iqlim

aholisi esa asosan davlat qonunlari va jamiyatdagi ma'lum qoidalar, milliy urf-odatlar an'analar va tartiblarga ko'proq bo'ysunishini isbotlab bergan [7].

Shu nuqtai nazardan, Ibn Xaldunning geografik muhit jamiyat madaniy-ma'naviy hayotiga, urf-odatlariga, ta'sir etishi to'g'risidagi qarashlarini Montes'ye nazariyalari bilan taqqoslash o'rinli. Biroq, Montes'ye bu borada muhim xatoga yo'l qo'ygan, xalqlarning ijtimoiy-siyosiy hamda ma'naviy yuksalishi o'sha iqlimning haroratidan, deb bilgan. Ibn Xaldun esa uning bunday qarashlaridan farqli o'laroq, har bir xalqning ijtimoiy-siyosiy hayoti va ularning xarakter xususiyatlari, eng avvalo, moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish imkoniyati va intellektual salohiyati bilan bog'liqligini isbotlab bergan [8].

Xulosa

Buyuk mutafakkirning geografik muhitning jamiyat hayotiga ta'siri to'g'risidagi g'oyalaridan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

birinchidan, tabiiy geografik muhit ijtimoiy taraqqiyotda muhim bo'lsa-da, insoniyat uchun ijtimoiy hayot mazmuni va farovonlik darajasini to'liq belgilab bermaydi;

ikkinchidan, qulay tabiiy geografik muhit, faqat odamlarning o'zaro kommunikativ birligi hamda birdamlik imkoniyatlarini kengaytirish omil hisoblanadi;

uchinchidan, geografik muhit o'z mohiyatiga ko'ra, yer sharining insonlar yashaydigan qismi, ya'ni mo'tadil hamda nomo'tadil iqlimlarda istiqomat qiluvchi aholining ruhiy-emotsional holati hamda ularning ijtimoiy birlashuvi darajasiga turlicha ta'sir ko'rsatishi bilan farqlanadi;

To'rtinchidan, geografik muhit insonlarning intellektual-ma'naviy salohiyati va aqliy tafakkur qilish imkoniyatlarini cheklay olmaydi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Бартольд В.В. Ислам и культура мусульманства, –Москва: МГТУ, 1992, –С. 54;
2. Якубовский А.Ю. Проблема социальной истории народов Востока в трудах В.В. Бартольда, –Владимир: ВЛГУ, 1947, № 12. –С. 18-20;
3. Крачковский И.Ю. Арабская литература в XX в., –Санкт-Петербург: “ЛГУ”, 1946, –С. 28;
4. Беляев Е. Историко-социологическая теория Ибн Хальдуна, –Москва: “Историк-марксист”, 1940, № 4-5, –С. 79-80;
5. Иванов Н. А. «Китаб -аль -Ибар» Ибн Халдуна как источник по истории стран Северной Африки в XIV веке // Арабский сборник. –Москва:, 1959. -С 3-45;
6. Бациева С.М. Историко-социологический трактат Ибн Халдуна “Мукаддима”, –Москва: Наука, 1965. –С. 223;
7. Игнатенко А.А. Ибн Хальдун. –Москва: Мысль, 1980, –С. 20-65;
8. С. Бородин. Молниеносный баязет, –Москва: «Известия», 1973, –С. 20-40. Гофман А.Б. Семь лекций по истории социологии, – М. Книжный дом “Университет”, 1997, –С. 224.
9. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 4 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).